

STAV BÁDANIA V PROBLEMATIKE SÍDLISKOVÝCH ŠTÚDIÍ LUŽICKEJ KULTÚRY NA SLOVENSKU

Milan HORŇÁK

HORŇÁK, Milan. *State of research on the issue of the settlement studies of the Lusatian Culture in Slovakia.* The Lusatian Urnfield Culture definitely belongs among the best studied cultural complexes of the Bronze Age in Central Europe. This assumption is supported by the fact that it has been almost 130 years since German anthropologist R. Virchow first used the expression Lusatian Culture in literature. In this long scientific era, the conceptual attitude to the character of the settlement structure and unity of the Lusatian cultural complex underwent several changes. These changes, if we present them on a timeline, reflect various theoretical concepts of the previous century – from the antiquarian to the post-processual attitude. In the collection of articles dedicated to prof. Peter Romsauer, I like to present the development of those views with the focus on hillforts which represent the highest hierarchical component of the Lusatian Culture's settlement structures. With this type of article, I want to pay tribute to the scientific as well as pedagogical work of celebrating prof. Romsauer, who educated dozens of Slovak archaeologists, including the author of this article.

Keywords: Slovakia, Lusatian Culture, settlement structure, history of research;

Kľúčové slová: Slovensko, lužická kultúra, sídlisková štruktúra, dejiny bádania;

Kultúra lužických popolnicových polí patrí nepochybne medzi najlepšie preskúmané kultúrne komplexy bronzovej doby v strednej Európe. Predpoklad takémuto tvrdeniu dáva skutočnosť, že odvtedy, čo nemecký antropológ R. Virchow po prvýkrát vo vedeckej literatúre použil výraz lužický typ (*Furmánek/Veliačik/Vladár 1999, 82, 83*) uplynulo takmer 130 rokov. Za toto dlhé vedecké obdobie prešiel konceptuálny prístup k charakteru sídliskovej štruktúry a jednotnosti lužického kultúrneho komplexu viacerými zmenami. Tie, ak si ich predstavíme na časovej osi reprezentujú rôzne teoretické koncepty minulého storočia, od starožitníckeho až po postprocesuálny prístup. Cieľom príspevku venovanému prof. Petrovi Romsauerovi je predstaviť vývoj týchto názorov so zameraním na hradiská, ktoré predstavujú najvyššiu hierarchickú komponentu sídliskovej štruktúry lužickej kultúry. Článkom chce zároveň autor vzdať hold vedeckej a pedagogickej práci jubilanta, ktorý vychoval desiatky slovenských archeológov, vrátane autora.

Pri analyzovaní teoretických prístupov v štúdiách venovaných osídleniu lužickej kultúry malí silný vplyv rôzne koncepty a rozvinutosť jednotlivých národných archeologických škôl, infraštrukturne a materiálne podmienky archeologickej inštitúcií, a v neposlednom rade množstvo a kvalita terénnych výskumov. Ak sa pozrieme na vývoj bádateľského úsilia v susedných krajinách ako sú Česko či Poľsko, môžeme vo všeobecnosti poznamenať, že poznávanie vývoja a organizácie kultúrnej krajiny lužickej kultúry sa v týchto štátoch so staršou a viac vyvinutou tradíciou vedeckej archeológie začali v odbornej literatúre objavovať omnoho skôr, ako na Slovensku (napr. *Filip 1936-1937; Kostrzewski 1924*).

Na Slovensku začiatky záujmu o sídliská lužickej kultúry siahajú do druhej polovice 19. storočia (*Veliačik 1983a, 10, 11*)¹. Prví bádatelia, vzdelaním väčšinou iným ako archeológia, sa vo

¹ Stav bádania lužickej kultúry do konca sedemdesiatych rokov minulého storočia vo svojej práci podrobne opísal L. Veliačik (1983a, 9-17). Z tohto dôvodu sú v príspevku spomedzi literatúry publikovanej do konca sedemdesiatych /269/

všeobecnosti venovali predovšetkým zhromažďovaniu nálezov, bez ambície ich komplexnejšej interpretácie. Avšak, práve ich aktivity dali základ pre prvý systematický prehľad slovenského praveku v diele *Slovensko v praveku*, ktoré v tridsiatych rokoch minulého storočia napísal J. Eisner (1933). Nájdeme tu taktiež prvé chronologické vymedzenie lužickej kultúry a analýzu jej materiálnej kultúry, ako aj kategorizáciu jej nálezísk. Z hľadiska sledovanej problematiky je najviac zaujímavý Eisnerov príspevok o hradiskách lužickej kultúry. V kapitole venovanej tejto problematike J. Eisner (1933, 154-161) považuje hradiská za najrozvinutejšiu sídliskovú formu tejto kultúry. Ich výstavbu a existenciu spája s charakterom terénu a prítomnosťou vodných zdrojov potrebných nielen pre chov dobytka, ale samozrejme aj pre samotných obyvateľov hradiska. Na základe veľkosti a konštrukcie obranných valov usudzuje, že stavitelia hradísk žili v diferencovanej a dobre organizovanej spoločnosti. Tá bola podľa neho potrebná, aby mohli vybudovať obranné valy určené na obranu (Eisner 1933, 154, 155).

Na dielo J. Eisnera tematicky nadviazal V. Budinský-Krička (1947, 77-87, mapa VII). Vo svojej štúdii o bronzovej a železnej dobe na Slovensku sa v jednej kapitole zaoberal problematikou lužickej kultúry. Tu zhrnul dovtedajšiu história bádania, opísal spôsob pochovávania, definoval sídliskové formy, a predovšetkým, chronologicky a typologicky analyzoval a kategorizoval hrobovú keramiku a bronzové artefakty. Okrem toho vytvoril prvú mapu územného rozšírenia lužickej kultúry, na ktorej označil 141 vtedy známych nálezísk tejto kultúry (Budinský-Krička 1947, mapa VII). Toto dielo predstavuje prvé priestorové ohraničenie lužickej kultúry na území dnešného Slovenska². Na základe štúdia územného rozšírenia najstarších a najmladších nálezísk prišiel k záveru, že na naše územie prišiel ľud lužickej kultúry zo západu (z Moravy) cez Vlarský priesmyk a najskôr obsadiл oblasť Stredného Považia. Nasledovne mal proces osídľovania pokračovať po dolinách riek Nitra a Turiec, až do južných oblastí Slovenska, ktoré hraničili so sídliskovým priestorom pilinskej kultúry (Budinský-Krička 1947, 78)³.

Na tomto mieste je vhodné zmieniť sa o významnej terénnej práci zosobnenej v štúdiach Š. Janšáka (1928; 1929; 1930), ktorý sa na prelome dvadsiatych a tridsiatych rokov minulého storočia systematicky venoval objavovaniu pravekých hradísk⁴. Pri svojej terénnej práci vychádzal predovšetkým z topónym, ktoré indukovali prítomnosť tohto sídliskového typu (napr. Hradisko, Zámoček, Hrádok, atď.). Väčšinu hradísk geodeticky zameral a tiež nakreslil, resp. pripravil náčrt ich pôdorysov, ktoré sú ešte dnes použiteľné a platné. Pri interpretácii hradísk pripisoval veľký význam morfologickým vlastnostiam terénu, na základe ktorých sa pokúšal definovať opakujúce sa parametre, ktoré mohli mať vplyv na výber lokality vyhovujúcej pre výstavbu hradiska. Skúmaním charakteru terénu sa taktiež snažil určiť eventuálnu funkciu hradiska – pri ľažšie dostupných hradiskách s väčším sklonom alebo strmým svahom zdôrazňoval obrannú alebo refugiálnu funkciu, pri ľahšie dostupných hradiskách s nižšou nadmorskou výškou uvádzal okrem vyššie spomenutých funkcií tiež hospodársku funkciu (Janšák 1928, 3; 1929, 1-32; 1930, 22-49).

Po druhej svetovej vojne boli na Slovensku vtedajšie vedecké inštitúcie komplexne reorganizované. Dotklo sa to aj archeologického bádania. V roku 1953 bol Archeologický ústav, dovtedy sídliaci v Bystrici, okr. Martin, presťahovaný do Nitry a začlenený do systému vtedy vznikajúcej Slovenskej akadémie vied. S profesionalizáciou archeológie sa zvýšila intenzita terénnych aktivít, čo malo za následok väčšie množstvo objavených a preskúmaných nálezísk, medzi inými i lokalít lužickej kultúry. S nadobudnutým materiálom a novoobjavenými sídliskami a

rokov 20. storočia iba práce, ktoré sa bezprostredne zaoberajú osídlením. Vedecká literatúra, ktorá bola publikovaná v neskoršom období bádania, je uvedená kompletne.

² Chápanie sídliskového priestoru lužickej kultúry sa menilo proporcionálne so zväčšovaním počtu novonájdených nálezísk, resp. s kultúrnou reklassifikáciou niektorých už známych nálezísk (napr. Veliačík 1983a, Abb. 2).

³ Na základe neskoršie objavených nálezísk a analýz novozískaného materiálu bola vyvinutá teória o autochtonnosti lužickej kultúry na Slovensku (napr. Furmanek/Veliačík/Vladár 1999, 88; Veliačík 2000). Teóriu o migrácii nositeľov lužickej kultúry z moravského prostredia zastupuje napr. R. Kujovský (2004, 359-367).

⁴ V období približne 5 rokov objavil, opísal a vo väčšine prípadov tiež vymeral cca 95 hradísk alebo výšinných sídlisk z rôznych období (Janšák 1928; 1929; 1930).

pohrebiskami bolo možné postulovať nové hypotézy súvisiace predovšetkým s genézou (napr. Benkovský-Pivovarová 1972; 1974; Točík/Vladár 1969), chronológiou (napr. Točík/Vladár 1971; Furmanek/Veliačík 1980) a pohrebným rítom (napr. Pivovarová 1965). V čase povojnovej reorganizácie slovenskej archeológie prišlo tiež k ustanoveniu početných regionálnych archeologických inštitúcií (múzeí a ústavov na ochranu kultúrnych pamiatok), čo následne spôsobilo zintenzívnenie výskumov na regionálnej a lokálnej úrovni a vytvorenie regionálnych kultúrnohistorických systémov a modelov vývoja jednotlivých archeologických kultúr (napr. Čaplovic 1963; 1987; Petrovský-Šichman 1958; Uhlár 1961). V týchto regionálnych štúdiách o lužickej kultúre sa už objavujú niektoré elementy sídliskovej archeológie, napriek tomu však bola väčšina týchto štúdií založená predovšetkým na koncepte tradičných typologických štúdií, ktoré priestor chápali skôr ako oblasť rozšírenia kultúry, územie jej priameho vplyvu a distribúcie artefaktov. Opis prírodného prostredia a jeho charakteristík bol sice takpovediac „povinnou“ časťou v úvodných kapitolách, napriek tomu však nemal väčší význam pri analýzach artefaktov a kultúrneho vývoja.

K výraznejším zmenám prišlo v polovici sedemdesiatych rokov pravdepodobne pod vplyvom britskej krajinnej archeológie (*spatial archaeology*) a povojnovej nemeckej sídliskovej archeológie (*Siedlungsarchäologie*). Zmenili sa predovšetkým názory na formovanie kultúrnej krajiny prehistorických spoločností a jej dopadu na organizovanie ich životného priestoru. Pre lepsie porozumenie významu procesov, ktoré boli aplikovateľné aj pre poznanie lužickej kultúrnej krajiny, sa dával veľký dôraz na formalizované analytické postupy a štatistické metódy využívané na zisťovanie opakujúcich sa pravidelností v sídliskových vzorcoch. Na takýchto teoretických východiskách boli založené snahy o rekonštrukciu spoločensko-ekonomickej vývoja, vzájomných priestorových vzťahov na rôznych úrovniach a určovanie miery vplyvu prírodných a environmentálnych charakteristík priestoru.

Šírenie a akceptovanie takýchto princípov a konceptov v krajinách bývalého socialistického bloku bolo problematické. Vtedajší politický systém neumožňoval, resp. neboli príliš otvorený novým ideám západného sveta. Určitú, a nutne povedať, že rovnocennú náhradu predstavovali novátorské prístupy pri štúdiu krajinnej archeológie, ktoré vypracoval a prezentoval poľský archeológ J. Kruk (1973). Tieto vplyvy sú zjavné z hľadiska nami sledovanej problematiky v diele A. Niesiołowskej-Wędzkej (1974) „*Początki i rozwój grodów kultury lużyckiej*“, v ktorom sa zaoberala tiež niektorými náleziskami lužickej kultúry na Slovensku, a to v oblasti Oravskej a Liptovskej kotliny (Niesiołowska-Wędzka 1974, 94-99; obr. 43, 47). Vo svojej knihe autorka za účelom presnejšieho pochopenia organizácie štruktúry osídlenia analyzovala vzájomné vzťahy medzi eventuálnymi centrálnymi sídliskami a otvorenými sídliskami v jednotlivých lokálnych skupinách lužickej kultúry. Vzťahy, ktorých ukazovateľmi sú napr. hustota a územné rozšírenie sídlisk, sú predstavené na mapovom výreze s priemerom 30 km, vytvorenom na základe topografickej tematickej mapy v mierke 1: 50 000 po chronologických obdobiach doby bronzovej (Niesiołowska-Wędzka 1974, 30-103). Pri analýzach a interpretácii autorka zohľadnila skutočnosť, že rôzne kultúrne (spoločenské, ekonomické, politické) a geografické (terén, riečna sieť, podmienky pre poľnohospodárstvo a chov dobytka) činitele mali v jednotlivých regiónoch v daných obdobiach rozdielny vplyv na vývoj a koncept organizácie kultúrnej krajiny. Z toho vyplýva, ako uvádzajú, aj veľká rôznorodosť a variabilnosť hradísk. Tá sa evidentne prejavovala predovšetkým v takých ukazovateľoch ako sú lokalizácia, veľkosť, vnútorný urbanizmus (usporiadanie obytných a produkčných jednotiek) a v spôsobe konštrukcie obranných štruktúr (napr. priekopa, palisáda, val) (Niesiołowska-Wędzka 1974, 139-142, 161-170).

Autorka vo všeobecnosti podmieňuje adekvátnosť výberu lokality určenej na stavbu hradiska v prvom rade s prírodnými prednosťami terénu, pričom tie by mali byť rozhodujúcim faktorom pre budovanie opevnenia hradiska. Ako ďalší faktor zdôrazňuje vzdialenosť od obchodných ciest, keďže tie mali priamo umožňovať hospodársky rozvoj nielen jednotlivých hradísk, ale celej, na nich naviazanej spoločnosti (Niesiołowska-Wędzka 1974, 145). Na území Oravskej a Liptovskej kotliny považuje za hlavnú príčinu výstavby hradísk práve prítomnosť obchodných ciest, ktoré s najväčšou pravdepodobnosťou viedli po menovaných kotlinách. Využívaním „atraktívnych“

poloh na dominantných vyvýšeninách, spĺňali tieto hradiská nielen kontrolnú funkciu, ale tiež, ako uvádza autorka, funkciu bezprostredne spojenú s obchodovaním. Vysoko lokalizované hradiská na Liptove, nachádzajúce sa v nadmorskej výške viac ako 1100 m, interpretovala ako refúgiá (Niesiołowska-Wędzka 1974, 94-99).

A. Niesiołowska-Wędzka (1989) neskôr svoj názor k tejto problematike korigovala a doplnila vo svojej druhej monografii „*Procesy urbanizacyjne w kultúrze lużyckiej w świetle oddziaływań kultur południowych*“. Ako predikuje už názov knihy, jej hlavnú tému predstavuje analýza procesov urbanizácie, resp. vymedzenie prvých urbánnych entít v lužickej kultúre. Pod urbanizačnými procesmi rozumie predovšetkým kumuláciu určitých kritérií (veľká stabilita osídlenia viazaná na konkrétnu koncentráciu obyvateľov, plánovaná a organizovaná funkcia priestoru, vysoko vyvinuté formy obytných, komunálnych a obranných štruktúr, koncentrácia remeselných činností, produkčné a obchodné centrum, kultúrne stredisko, centrálno-správna funkcia)⁵, ktoré sa vyskytujú v dôsledku zintenzívnenia kontaktov s vyvinutejšími juhoeurópskymi civilizáciami (etruskou, mediteránskou) (Niesiołowska-Wędzka 1989, 132-141)⁶.

Na základe uvedených kritérií rozdelila autorka sídliská do nasledovných kategórií⁷: malé nížinné sídliská so sebestačnou hospodársko-produkčnou výrobou; trvalé veľké otvorené sídliská poľnohospodársko-produkčného charakteru; hradiská a obranné sídliská lokalizované na strategických polohách s výraznou vojenskou funkciou; hradiská – refúgiá na ľahko dostupných polohách s vysokou nadmorskou výškou (Niesiołowska-Wędzka 1989, 72); hradiská vidieckeho typu, ktoré mohli mať určitú formu správneho zriadenia, obchodnú, kontrolnú a kultovú funkciu, ale nedochádzalo v nich ku kulminácii menovaných funkcií v rámci jedného hradiska; hradiská protomestského typu, pri ktorých boli zjavne určité vlastnosti administratívneho, lokálneho a hospodársko-obchodného centra, ale s primitívnejšou koncepciou organizácie vnútorného priestoru, resp. charakteru obytných a remeselných štruktúr; hradiská mestského typu – s centrálno-správnou a hospodárskou funkciou, ovládajúce väčšie územia, resp. väčšiu aglomeráciu sídlisk, s fixnou organizáciou obytných jednotiek a vyvinutým remeselníctvom. Takéto hradiská sa často nachádzajú v blízkosti obchodných ciest alebo v kontaktných zónach susedných kultúr. Vzhľadom na vonkajší tvar a urbanistickú koncepciu vnútorných priestorov autorka hradiská hierarchicky ohodnotila a ďalej rozdelila do nasledovných kategórií: „rezidentný typ“ s jasne viditeľnými elementmi prítomnosti „vládnucej“ vrstvy (akropola, predhradie) a „typ Biskupin“ s relatívne uniformnou architektúrou obytných štruktúr podobných tvarov a veľkostí, ktoré rovnako slúžili všetkým obyvateľom. Obdobie ich existencie umiestnila do doby od 7. storočia do začiatku 5. storočia pr. Kr. (Niesiołowska-Wędzka 1989, 132-141). Pri uvedených typoch zvláštnu pozornosť venovala predovšetkým problematike určenia funkcie hradísk, resp. objasneniu kultúrneho a civilizačného vplyvu kultúr popolnicových polí zo susedných regiónov a vplyvu juhoeurópskych kultúr, ktoré boli na vyššom stupni civilizačného vývoja, s dôrazom na objasnenie procesov urbanizácie (Niesiołowska-Wędzka 1989, 39-74).

Problematikou analýzy sídliskovej štruktúry lužickej kultúry sa podrobnejšie zaoberala tiež E. Miroššayová (1977). Vo svojej doktorskej dizertácii⁸ „*Osídlenie lužickej kultúry na severnom Slovensku v železnej dobe*“ sa, okrem analýz venovaných dominantnej problematike – typologicko-chronologickému spracovaniu materiálnej kultúry, pokúsila určiť a opísť základné determinenty procesov osídľovania, ako aj definovať a interpretovať jednotlivé typy sídliskových štruktúr. Pre tie predpokladala, že hlavnými činiteľmi vplývajúcimi na organizáciu kultúrnej

⁵ S podobným chápáním urbanizácie sa stretávame tiež pri iných autoroch (napr. Wells 1984).

⁶ Výskyt sídlisk mestského typu A. Niesiołowska-Wędzka (1989, 14-17, 133) nevymedzuje len na staršiu dobu železnú, ale za taký typ považuje tiež opevnené osady staršej doby bronzovej, napríklad sídlisko otomanskej kultúry Spišský Štvrtok alebo sídlisko maďarskej kultúry Nitriansky Hrádok, ktoré vznikli, podobne ako v mladšej dobe halštatskej, v dôsledku zintenzívnenia kontaktov so stredomorskou mykénskou kultúrou.

⁷ Táto kategorizácia predstavuje prvú typológiu sídlisk lužickej kultúry na území Poľska a odzrkadľuje vtedajší stav bádania nielen v Poľsku, ale aj na Slovensku.

⁸ Doktorská dizertácia E. Miroššayovej „*Osídlenie lužickej kultúry na severnom Slovensku v železnej dobe*“ žiaľ nebola publikovaná, je však dostupná v knižnici Archeologického ústavu SAV v Nitre.

krajiny boli predovšetkým geografické a environmentálne podmienky hornatej krajiny s vyvinutou fluviálnou sieťou na severnom Slovensku. Vzťah a vplyv osídlenia na prírodné prostredie však podrobnejšie neanalyzovala.

V rámci sídliskovej štruktúry pre severné Slovensko vytýčila autorka štyri základné typy sídlisk: *výšinné hradiská, vysoko položené hradiská, otvorené a jaskynné sídliská* (Miroššayová 1977, 87), pričom sa nevenovala detailnejšiemu opisu jednotlivých typov, ale koncentrovala svoju pozornosť skôr na ich všeobecnú interpretáciu. Prvú kategóriu, výšinné hradiská, označila za vedúci sídliskový typ. V súvislosti s ich výskytom a územným rozšírením uvádza, že nejde o náhodný fakt, ale o reakciu alebo reflexiu bližšie nešpecifikovaných kultúrnohistorických činiteľov, na ktoré malo určujúci vplyv, predovšetkým v dobe železnej, objavenie železa (Miroššayová 1977, 88-91). Autorka si je vedomá pravdepodobnej hierarchie výšinných hradísk, napriek tomu sa však tejto problematike, s ohľadom na vtedajší stav bádania, bližšie nevenuje. O toľko podrobnejšie, aj keď skôr vo všeobecnosti, sa venovala určeniu ich funkcie, ktorú podmieňuje predovšetkým polohou, pozíciou, dostupnosťou a veľkosťou. Pri zohľadnení uvedených činiteľov, považuje jednotlivé výšinné hradiská za centrálne obchodno-správne štruktúry, za refúgium alebo za hradiská so strategickou a kontrolnou funkciou (Miroššayová 1977, 91-93).

Miroššayovej druhý sídliskový typ, vysoko položené hradiská, vzhľadom na ich ľažko dosupnú polohu a umiestnenie v nadmorských výškach nad 1000 m primárne interpretuje ako dočasné refúgiá. Z dôvodu nepriaznivých poveternostných podmienok panujúcich v takýchto nadmorských výškach považuje za nepravdepodobné iné možnosti využitia hradiska (Miroššayová 1977, 94).

Osemdesiate roky minulého storočia predstavujú vrchol a zároveň určitým spôsobom aj ukončenie základného výskumu kultúr popolnicových polí na Slovensku. Pre lužickú kultúru bola definitívne vytvorená základná chronologická schéma jej jednotlivých lokálnych skupín a zároveň bol definovaný ich materiálny obsah. Viac-menej boli objasnené otázky genézy a intenzity kultúrno-ekonomickej interakcií so susednými regiónmi (hlavnú literatúru pre túto problematiku predstavujú príspevky tematických konferencií – *Południowa strefa kultury lužickiej i powiązania tej kultury z południem*, Kraków-Przemyśl, 1982 (ed. Gedl 1982); *Die Mitteleuropas Urnenfelderkultur*, Liblice 1987 (ed. Plesl 1987); *Forschungen der Problematik der Lausitzerkultur*, Wrocław 1988 (ed. Bukowski 1988); *Anfänge der Urnenfelder Kultur*, Warszawa-Kraków 1991 (ed. Gedl 1991)).

Okrem publikácií a zborníkov z tematických konferencií zameraných na chronológiu a kultúrne kontakty sa začali v problematike lužickej kultúry objavovať štúdie, ktoré z pohľadu sídliskovej a krajinnej archeológie obsahujú dodnes platné teoretické tvrdenia. Stále viac sa v nich zdôrazňuje váha a dôležitosť prírodných činiteľov a ich vplyv na hustotu a dynamiku osídlenia na rôznych časových a priestorových úrovniach (Romsauer/Veliačík 1987; Žebrák 1990). Na význame získavajú tiež štúdie venované archeologickej topografii, čo je jasne viditeľné z obsahu referátov predstavených na rôznych medzinárodných konferenciách v tomto období bádania. V Drážďanoch bola v roku 1980 zorganizovaná konferencia *Beiträge zum bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa* venovaná problematike hradísk doby bronzovej v strednej Európe. Spomedzi početných príspevkov má pre riešenú problematiku najväčšiu dôležitosť referát V. Furmanka, P. Romsauera a L. Veliačika (1982, 159-175), v ktorom autori opísali vtedajší stav bádania, predstavili topografiu známych hradísk mladšej a neskorej doby bronzovej na území dnešného Slovenska⁹, a ich kultúrne a chronologické zaraďenie. Autori kládli dôraz predovšetkým na fortifikáciu a rozlohu. Na vyššie uvedenú konferenciu tematicky nadväzujú špecializované čísla časopisu Archeologické Rozhledy (1983, 35/1)¹⁰, venované taktiež problematike pravekých hradísk, ako aj o šesť rokov neskôr organizovaná

⁹ Na území, ktoré je predmetom našej štúdie, je uvedených 30 hradísk, ostatných 32 sa nachádzajú v ekuméne stredo-dunajských alebo juhovýchodných kultúr popolnicových polí.

¹⁰ Problematicu lužických hradísk prezentoval L. Veliačik (1983b, 14-24).

medzinárodná konferencia *Studia nad grodami epoki brązu i wczesnej epoki żeleza w Europie Środkowej* (Gediga 1989), v poľskom Vroclave.

Vo výskumnom období osemdesiatych a deväťdesiatych rokov patria veľké zásluhy pre pochopenie vývoja lužickej kultúry bezpochyby L. Veliačikovi, ktorý takmer celú svoju viac ako štyridsaťročnú vedeckú kariéru zasvätil práve jej skúmaniu. V početných publikáciach a článkoch ako prvý podrobne a komplexne typologicko-chronologicky reklasifikoval dovtedy známe materiálne pozostatky z nálezísk celej ekumény lužickej kultúry na Slovensku (predovšetkým keramiku a bronzové nálezy). Na základe získaných výsledkov definoval materiálny obsah jednotlivých chronologických fáz, ktoré tiež presnejšie časovo zaradil a synchronizoval s vtedy platnými chronologickými systémami kultúr popolnicových polí v strednej Európe (Veliačik 1983a; 1991; 2000). Na tomto mieste je potrebné pripomenúť, že je Veliačikova periodizácia ešte stále aktuálna a platná, predovšetkým pre mladobronzovú fazu lužickej kultúry. Od jej publikovania (Veliačik 1983a)¹¹ je na nej založená takmer každá štúdia zaoberajúca sa analýzami materiálnych pozostatkov (vid' napr. Horňák 2005; Hrubec/Kujovský 1994; Žilincová 2010).

L. Veliačik sa výskumne zaoberal taktiež problematikou vývoja osídlenia lužickej kultúry, a to v troch tematických celkoch: klasifikácia a definovanie hradísk (Furmánek/Romsauer/Veliačik 1982; Veliačik 1983b; 1989; 1994; 2004; Veliačik/Romsauer 1998), archeologická topografia a analýzy vzťahu osídlenia a prírodných podmienok (Pavúk/Romsauer/Veliačik 1996; Veliačik 2000, 400-405) a vývoj a vzťah osídlenia lužických a stredodunajských kultúr popolnicových polí (Romsauer/Veliačik 1987; 1999; Veliačik 2000, 393-405; Veliačik/Romsauer 1994).

Za najprogresívnejšiu a najkomplexnejšiu sídliskovú formu, okrem iných typov sídlisk (nížinné sídliská, otvorené výšinné sídliská, jaskynné sídliská), považuje hradiská. Ich vznik podmieňuje zmenami v spoločensko-ekonomickej situácii v mladšej dobe bronzovej, vyvinutou hospodárskou aktivitou, organizáciou a v neposlednom rade spoločenskou diferenciáciou nositeľov lužickej kultúry (Veliačik 1983b, 21, 22; 1994, 13; 2004, 71). Podľa polohy a podľa vzťahu k vlastnostiam terénu a nadmorskej výške ich delí do troch skupín: *vyvýšené hradiská* – lokalizované na vyvýšeninách, ktoré markantne zasahujú do rovinato-pahorkovitej krajiny vo výškovom rozpätí 260-380 m n. m. Veľkosť vyvýšeniny zvyčajne vplýva na veľkosť a tvar hradiska, ktoré je opevnené veľkým valom po obvode vyvýšeniny; *výšinné hradiská* – nachádzajú sa na rovnakom území ako prvý typ hradísk, ale situované sú v dva až trikrát vyšších polohách, ktoré v niektorých prípadoch presahujú kótu 1000 m n. m. Ich veľkosť sa pohybuje od 0,5 ha do 20 ha; a tzv. "malé hradiská" – obyčajne malé opevnené osady situované v postranných údoliach so slabou preukázateľnou intenzitou osídlenia (Veliačik 1983b, 18-20; 1989, 65-67; 1994, 16). Pri prvých dvoch typoch, na základe ich topografickej rozšírenosti v husto osídlených oblastiach a ich situovania do dominantných polôh, všeobecne uvádza a zdôrazňuje obrannú, strategickú a správnu funkciu, taktiež ich považuje za eventuálne centrá špecializovanej produkcie, obchodovania a kultu. Pri posledne menovanom type hradísk je presvedčený, že sa jedná skôr o hradiská lokálneho významu, ktoré v čase nebezpečenstva slúžili ako úkryt pre malú spoločnosť, resp. v prípade že sa nachádzali v blízkosti komunikácií alebo na strategických polohách, že splňali pozorovaciu a kontrolnú funkciu (Veliačik 1983b, 21; 1989, 67-71; 1994, 16).

V sledovanej problematike majú veľký význam štúdie L. Veliačika a P. Romsauera (Veliačik/Romsauer 1994) venované skúmaniu vzájomného vzťahu lužických a stredodunajských kultúr popolnicových polí. Geografické východisko ich výskumov predstavuje územie súčasného západného Slovenska¹² vo veľkosti približne 14 500 km². Pre štúdium kultúrnych zmien a intenzity osídlenia v období od konca strednej doby bronzovej do mladohalštatského obdobia skomplektizovali a vytvorili údajovú databázu obsahujúcu viac ako 860 nálezísk (stav v roku 2000, podľa Veliačik 2000, 394). Následne kultúrne a chronologicky ohodnotili väčšinu lokalít, určili ich výpovednú hodnotu a priestorovo ich identifikovali a lokalizovali na topografických mapách

¹¹ Zmienené chronologické delenie lužickej kultúry predstavuje iba časť výskumov, ktorým sa Veliačik venoval pri písaní svojej doktorskej dizertácie, ktorá bola vcelku publikovaná v roku 1983.

¹² S územím, ktoré je predmetom tejto štúdie, sa geograficky prekrýva v regiónoch stredného toku riek Váh a Nitra. /274/

v mierke 1: 25 000 alebo 1: 50 000¹³ (*Veliačik/Romsauer 1994*). Hustota osídlenia je prezentovaná na základnej mape súčasného Slovenska so zväčšeným detailom juhozápadného Slovenska v mierke 1: 1 333 333 zvlášť pre každé časové obdobie (*Romsauer/Veliačik 1987*, obr. 1-4; 1998, obr. 1) a zároveň klasifikovaná vo vzťahu k typu pôdy, nadmorskej výške, ako aj relatívnemu výškovému rozdielu (*Romsauer/Veliačik 1998*, obr. 2-6). Prostredníctvom interpretácie znázorne-ných vzťahov sa pokúsili v štyroch chronologických obdobiach určiť úroveň vplyvu činiteľov prírodného prostredia na intenzitu osídlenia, na charakter poľnohospodárskej produkcie a chov dobytka a s tým spojený rozmach alebo regresiu hospodársko-ekonomickeho rozvoja. Prvý, naj-starší, horizont (BD-HA1) charakterizovali ako obdobie stabilizácie osídlenia v oboch kultúrnych okruhoch (lužickom a stredodunajskom). Ich sídliskový priestor nemá pevne definovanú hranicu. Na jednej strane sa vytvorila organizácia osídlenia v rámci jednotlivých kultúr, na druhej strane prichádza v kontaktných hraničných zónach k vzájomnému zasahovaniu do sídliskového priestoru toho-ktorého kultúrneho okruhu, resp. zakladaniu sídlisk lužickej kultúry na území stredodunajských populnicových polí a opačne. V druhom horizonte (HA2-HB1) prichádza k roz-kladu štruktúry osídlenia stredodunajských populnicových polí. Sídliskový priestor, ktorý bol v predošom období osídlený nositeľmi čakanskej kultúry, podľahne územnej expanzii lužickej kultúry. Dôvod takýchto podstatných zmien vidia menovaní autori predovšetkým v meniacich sa klimatických podmienkach. Lužická kultúra sa stane hlavným činiteľom pri kompozícii kul-túrnej krajiny na pre ňu novom území. Nová organizácia priestoru je najmarkantnejšia v objave-ní sa nového typu sídlisk – hradísk. Tretí horizont (HB3-HC1) predstavuje obdobie najväčšieho geografického rozmachu lužickej kultúry. Charakteristickým znakom tohto obdobia je existencia hradísk, z ktorých sa vyvinula najvyspelejšia sídlisková forma. V najmladšom, štvrtom horizonte (HC2-HD1) prichádza k regresii osídlenia lužickej kultúry, ktorá je pravdepodobne reakciou na všeobecnú hospodársko-kultúrnu regresiu tohto obdobia (*Romsauer/Veliačik 1998*, 62, 63; *Veliačik 2000*, 400-406). Uvedený vývoj, resp. zmeny v štruktúre osídlenia sú, podľa presvedčenia auto-rov, s najväčšou pravdepodobnosťou reakciou na klimatické zmeny – striedanie teplých a su-chých s chladnejšími a daždivejšími períódami. To bolo ešte dodatočne podmienené vtedajšou kultúrnohistorickou situáciou na nimi analyzovanom území (vid' napr. *Veliačik 2000*, 380, 381, 393-406).

V posledných pätnástich rokoch sa pod vplyvom trendu zo začiatku osemdesiatych rokov (vid' vyššie citovaná literatúra) stále viac vedeckých pracovníkov zaoberá archeologickou topo-grafiou a analýzami vzťahu osídlenia a prírodných podmienok, a to na mezoregionálnej a mikroregionálnej úrovni. Na rozdiel od predošlého obdobia, v ktorom regionálnu jednotku chápali len v zmysle správno-administratívnej regionalizácie, bádatelia tentokrát pri definovaní brali do úvahy prirodzené hranice alebo spoločné environmentálne menovatele. V duchu ta-kýchto princípov bola napísaná štúdia *J. Katkinovej* (1994), v ktorej autorka predstavila arche-ologickú topografiu osídlenia geograficky relatívne homogénneho mezoregiónu Záhorskej ní-žiny v období kultúry populnicových polí a staršom halštatskom období. Východiskom jej vý-skumov je databáza 126 lokalít, ktoré priestorovo lokalizovala na topografickej mape v mierke 1: 10 000 alebo 1: 50 000. Osídlenie klasifikovala vo vzťahu k nadmorskej výške, pedologickým typom a krajinným vegetačným komplexom. Výsledkom jej bádania bola interpretácia tematickej mapy hustoty a územného rozšírenia osídlenia vo vzťahu k vyššie uvedeným ekoparametrom. Výsledky jej analýz poukázali na nerovnomerné osídľovanie celého mezoregiónu od mlad-šej a neskorej doby bronzovej do doby halštatskej. V staršom období sú sídliská koncentrované v blízkosti vodných tokov vo výškovom rozpätí od 140 do 160 m n. m. s preferovaním hnedoze-me fluviálnych pôd, menej často boli osídľované polohy s čiernozemou. V mladšom období, t. j. v neskorej dobe bronzovej, prichádza k výraznému zmenšeniu hustoty osídlenia. Autorka hľa-dá príčinu tohto fenoménu predovšetkým v klimatických zmenách, ktoré vplývali na bonitu a

¹³ Na tomto mieste je potrebné zdôrazniť, že všetky náleziská nie sú znázornené na mapách. Pri niektorých autori uvádzajú iba koordináty v Křovakovom systéme, resp. priesek dvoch vzdialenosí (v mm) na jednotlivých mapách v mierke 1: 25 000 alebo 1: 50 000. Niektoré náleziská sú bez priestorovej informácie.

kvalitu pôd, a teda sprostredkovane na poľnohospodársku produkciu, ktorá bola podľa jej názoru dovtedy hlavným zdrojom obživy. V najmladšom, halštatskom, období sa opäť pod vplyvom klimatických zmien, zväčšenia množstva zrážok, zlepšili podmienky pre poľnohospodárstvo, čo malo za následok zväčšenú hustotu osídlenia (Katkinová 1994, 348, obr. 1-7).

Dôležitú úlohu v ďalšom vývoji skúmania problematiky vzťahu environmentálnych podmienok a osídlenia zohrávajú predovšetkým štúdie E. Wiedermannu (1995; 1996; 2000; 2001a; 2001b; 2003), ktorý sa venoval vedeckému prehodnocovaniu a definovaniu zmien osídlenia v mezoregione Stredného a Horného Ponitria od staršieho neolitu do doby rímskej. Pre potreby takých analýz vytvoril archeologickú databázu nálezísk, ktorá obsahuje 319 jednotiek¹⁴. Tieto chronologicky vymedzil a v jednotlivých časových sekvenciách prezentoval na topografickej mape v mierke 1: 500 000 (Wiedermann 2003, mapa 1). Charakter osídlenia klasifikoval podľa jednotlivých období vo vzťahu k 14 geografickým, geomorfologickým, hydrologickým, geologickej, pedologickej a klimatickej ekoparametrom¹⁵. Koreláciou týchto údajov sa pokúsil nájsť opakujúce sa sídliskové vzorce a určiť intenzitu osídlenia pre každé chronologické obdobie zvlášť (Wiedermann 1996; 2003, 45-77). V prípade lužickej kultúry, resp. jej ekumény v sledovanom mezoregione, prichádza Wiedermann k veľmi zaujímavému záveru, a to že kvôli vplyvu meniacoho sa podnebia, od relatívne vlhkého v mladšej, k suchšiemu podnebiu v neskorej dobe bronzovej, vyhľadávali a osídľovali nositelia tejto kultúry polohy s vyššou nadmorskou výškou, čo malo priamy vplyv tiež na existenciu a fungovanie výšinných opevnených osád alebo hradísk, ako aj na zmeny v infraštruktúre kultúrnej krajiny v tomto priestore (Wiedermann 1996, 75-79).

Trend štúdie charakteru a typických vlastností organizácie kultúrnej krajiny na regionálnej úrovni sa v posledných rokoch objavil tiež pri skúmaní hradísk. V rokoch 2001 – 2006 bol realizovaný medzinárodný projekt (Archeologický ústav SAV v Nitre a Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre v spolupráci s Fridrich Schiller Universität Jena, Nemecko) orientovaný na spoznávanie a systematické sondovanie na šiestich hradiskách nachádzajúcich sa vo východnej časti Stredného Ponitria. Najkomplexnejšie bolo preskúmané hradisko Žibrice, na ktorom sa pomocou predbežných geofyzikálnych prieskumov a prostredníctvom archeologického sondovania pokúšali podrobnejšie zistiť využitie priestoru hradiska. Tento projekt priniesol relatívne prekvapivé výsledky, ktoré ponúkli nový pohľad na intenzitu osídlenia, precizovali obdobie osídlenia jednotlivých hradísk a predovšetkým predstavujú dobrý základ pre nasledovné analýzy vývoja a charakteristík osídlenia tohto mezoregiónu (napr. Horňák/Stegmann-Rajtár 2008; Stegmann-Rajtár 2004).

Jednou z posledných prác, ktorá sa venovala danej problematike je doktorská dizertácia autora článku „Analize geografiskih informacijskih sistemov poselitve lužiske kulture v zahodnom delu Zahodnih Karpatov“¹⁶. V nej je predstavený vývoj sídliskovej štruktúry lužickej kultúry v oblasti Považia, Ponitria a Turčianskej kotliny analyzovaný pomocou geografických informačných systémov. V práci je kladený dôraz na pochopenie princípov transformácie kultúrnej krajiny, ktorá bezprostredne súvisí s jej formovaním a zmenami, ktoré predstavujú dlhodobý proces. Ten sa v lužickej kultúre prejavil vo vytvorení dvoch kultúrnych krajín, ktoré autor označil ako krajinu „pred výskytom hradísk“ a „krajinu hradísk“. Prvá, staršia fáza sa nesie predovšetkým v znamení procesu vonkajšej lužickej kolonizácie SZ Slovenska. Počas týchto približne dvesto rokoch, t. j. v období najstaršej fázy osídlenia (BC-BD), boli položené základy stabilného osídlenia, ktoré predstavovali podklad pre ďalšiu diferenciáciu osídlenia lužickej kultúry. Dobré

¹⁴ V prípade 249 jednotiek sa autorovi podarilo určiť polohu náleziska a uviesť ho na topografickej mape v mierke 1: 50 000 (Wiedermann 1996, obr. 28-46)

¹⁵ Nadmorská výška, reliéf, morfologický typ, expozícia, rozvodie, kategória vodného toku, vzdialenosť od vodného toku, výškový rozdiel od vodného toku, textúra pôdy, pedologickej typ, geologickej podklad, klíma, zrážky, priemerná dĺžka osvetlenosti. Všetkým uvedeným ekoparametrom pripisoval rovnakú váhu a v zásade ich chápalo ako „balíček environmentálnych činiteľov“, ktorý obsahuje všetky faktory, ktoré by z hľadiska interakcie prostredia a činnosti človeka mohli mať vplyv na charakter osídlenia.

¹⁶ Dizertácia bola autorom príspevku obhájená v roku 2010. Uložená je v Oddelku za archeologijo, FF, Univerzity v Ljubljane, Slovinsko.

hospodárske zázemie, demografický rast a akumulácia materiálnych tovarov a v neposlednom rade väčšia potreba bezpečnosti a ochrany boli pravdepodobne hlavné katalyzátory, ktoré viedli k formovaniu novej kultúrnej krajiny s hradiskami v strednej fáze (HA-HB1) s presahom do mladšej fázy lužickej kultúry (HB3-HC1).

Takto chápanú „novú“ kultúrnu krajinu necharakterizuje iba výskyt novej sídliskovej formy – hradísk, ktoré svojimi mohutnými násypmi každopádne túto kultúrnu krajinu zviditeľnili, a výraznejšie určili jej teritoriálne hranice. Ich prítomnosť zhruba časovo korešponduje s výskytom pochovávania pod mohylami s plným kamenným vencom, s výrazným zväčšením množstva hrobových príďavkov a nápadným zvýšením počtu depotov. Dôležitou charakteristikou tejto novej kultúrnej krajiny s hradiskami je jej dlhé trvanie. Sídliskový vzorec, ktorý sa formoval v období HA-HB, kontinuálne pokračoval niekoľko storočí až do doby halštatskej, ked' sa intenzita hustoty osídlenia lužickej kultúry cieľne zmenšila.

Pri sledovaní osídľovacích procesov autor vychádzal z predpokladu, že tieto procesy mali konzervatívny charakter, ktorý bol vo veľkej miere určený prírodnými činiteľmi (morphológia, hydrológia, primeranost pôd pre poľnohospodárske využitie) a na ktoré mali zároveň veľký vplyv dlhotrvajúce ekonomicke, sociálne a kultúrne procesy súvisiace s organizáciou priestoru a osídlenia, na rozdiel od tých spoločenských, kultúrnych a historických procesov súvisiacich s materiálnou kultúrou, ktoré sú podstatne dynamickejšie.

Regióny, rozprestierajúce sa na hornatom severe Slovenska, vykazujú menšiu hospodársku vyspelosť, a to z dôvodu menej priaznivejších environmentálnych podmienok, ktoré ponúkali o niečo menšie možnosti pre väčší hospodársky rozvoj. To sa prejavuje predovšetkým v menšej hustote sídlisk, ako aj v menšom počte hradísk. Pomocou iných hospodárskych odvetví (obchodovanie, rozvoj niektorých remesiel) a strategicko-vojenských dôvodov zmienené regióny kompenzovali slabšie podmienky pre intenzívnu agrárnu produkciu.

V diele boli hradiská hierachicky a funkcionálne rozdelené na ostrožné hradiská – výšinne hradiská – vyvýšené hradiská – centrálne hradiská II. stupňa – centrálne hradiská I. stupňa, ktoré sú vo vzájomnej priestorovej interakcii s jasným črtami, resp. základnými elementmi náčelnickej spoločnosti.

Opis história vývoja by nebol kompletný bez uvedenia piatich všeobecných monografií o bronzovej dobe na území súčasného Slovenska (*Furmánek et al. 2015; Furmánek/Veliačik/Vladár 1991; 1999; Novotná 1994; Paulík 1993*), v ktorých bola do určitej miery venovaná pozornosť tiež rôznym elementom kultúrnohistorického vývoja, hospodársko-ekonomickeho zázemia a environmentálneho pozadia lužickej kultúry. Podrobnejšie sa ich rozboru nevenujem, kedže zhrňujú už vyššie predstavené poznatky. Napriek rozdielnym autorom a rokom vydania všetky monografie, faktograficky pojednávajú viac-menej o tom istom a majú skôr charakter populárno-náučnej literatúry ako vedeckej.

V záverečných párr vetačach je vhodné uviesť, že štúdie venované analýzam sídliskovej štruktúry a dynamiky kultúrnej krajiny lužickej krajiny, korešpondovali so súvetskými teoretickými a konceptuálnymi prístupmi 20. a 21. storočia, a to od starožitníckeho až po postprocesuálny. Do budúcnosti sa dá predpokladať, že novoodkryté lokality v kombinácii s progresívnymi digitálnymi technológiami diaľkového prieskumu prinesú komplexnejšie poznatky o distribúcii lokalít lužickej kultúry.

LITERATÚRA

Benkovská-Pivovarová 1972 – Z. Benkovská-Pivovarová: Die Anfänge der Lausitzer Kultur in der Slowakei im Lichte der Grabfunde aus Martin. Slovenská archeológia 20/2, 1972, 253-312.

Benkovská-Pivovarová 1974 – Z. Benkovská-Pivovarová: Methodologische Anmerkungen zur Forschung über Anfänge der Lausitzer Kultur in der Tschechoslowakei. Archeologické Rozhledy 26, 1974, 152-159.

- Budinský-Krička 1947 – V. Budinský-Krička: Slovensko v dobe bronzovej a halštatskej. In: B. Varsik (ed.): Slovenské dejiny I. Bratislava 1947, 68-103.
- Bukowski 1988 – Z. Bukowski (ed.): Forchungen der Problematik der Lausitzerkultur. Wrocław 1988, 314 s.
- Čaplovič 1963 – P. Čaplovič: K problematike osídlenia Oravy v mladšej dobe halštatskej. Archeologické Rozhledy 15, 1963, 297-327.
- Eisner 1933 – J. Eisner: Slovensko v pravěku. Bratislava 1933, 380 s.
- Filip 1936-1937 – J. Filip: Popelnicová pole a počátky železné doby v Čechách. Praha 1936-1937, 176 s.
- Furmánek et al. 2015 – V. Furmánek/J. Bátora/O. Ožďáni/V. Mitáš/R. Kujovský/J. Vladár: Staré Slovensko 4. Doba bronzová. Archaeologica Slovaca Monographiae Staré Slovensko 4. Nitra 2015, 315 s.
- Furmánek/Romsauer/Veliačik 1982 – V. Furmánek/P. Romsauer/L. Veliačik: Jungbronzezeitlichen befestigte Siendlungen in der Slowakei. In: B. Chropovský/J. Herrmann (eds.): Beiträge zum bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa. Nitra-Berlin 1982, 159-175.
- Furmánek/Veliačik 1980 – V. Furmánek/L. Veliačik: Doba bronzová. Slovenská archeológia 28/1, 1980, 159-179.
- Furmánek/Veliačik/Vladár 1991 – V. Furmánek/L. Veliačik/J. Vladár: Bronzom kované dejiny. Nitra 1991, 190 s.
- Furmánek/Veliačik/Vladár 1999 – V. Furmánek/L. Veliačik/J. Vladár: Die Bronzezeit in der Slowakischen Raum. PAS 15, Rahden/Westfalen 1999, 203 s.
- Gediga 1989 – B. Gediga (ed.): Studia nad grodami epoki brązowej i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1989.
- Gedl 1982 – M. Gedl (ed.): Południodziałowa strefa kultury Łużyckiej i powiązania tej kultury z południem. Kraków-Przemyśl 1982, 369 s.
- Gedl 1991 – M. Gedl (ed.): Die Anfänge der Urnenfelderkulturen in Europe. Warszawa-Kraków 1991.
- Horňák 2005 – M. Horňák: Pohrebisko lužickej kultúry v Sklabinskem Podzámku. Slovenská archeológia 53/2, 2005, 203-218.
- Horňák 2009 – M. Horňák: Analize geografiskih informacijskih sistemov poselitve lužiske kulture v zahodnom delu Zahodnih Karpatov. Nepublikovaná dizertačná práca. Oddelek za Arheologijo, Univerzita v Ljubljane. Ljubljana 2009.
- Horňák/Stegmann-Rajtár 2008 – M. Horňák/S. Stegmann-Rajtár: Osídlenie stredného Ponitria v neskorej dobe bronzovej a včasnej dobe železnej: využitie GIS-analýz. Študijné Zvesti AÚ SAV 43, 2008, 43-52.
- Hrubec/Kujovský 1994 – I. Hrubec/R. Kujovský: Pohrebisko lužickej kultúry v Háji (okres Martin). Slovenská archeológia 42/1, 1994, 5-23.
- Janšák 1928 – Š. Janšák: Niektoré novoobjavené hradiská slovenské. In: K. A. Medvecký/P. Florek (eds.): Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti 23. Turčiansky sv. Martin 1928, 3-26.
- Janšák 1929 – Š. Janšák: Slovenské hradiská z doby halštatskej. In: K. A. Medvecký/P. Florek (eds.): Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti 24. Turčiansky sv. Martin 1929, 1-33.
- Janšák 1930 – Š. Janšák: Staré osídlenie Slovenska. In: K. A. Medvecký/P. Florek (eds.): Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti 25. Turčiansky sv. Martin 1930, 1-100.
- Katkinová 1994 – J. Katkinová: Osídlenie Záhorskej nížiny v období kultúry popolnicových polí a v dobe halštatskej vo vzťahu k prírodným podmienkam. Slovenská archeológia 42/2, 1994, 335-365.
- Kostrzewski 1924 – J. Kostrzewski: Z badań nad osadnictwem wczesnej śródowej epoki brązowej na ziemach polskich. Przegląd Archeologiczny 2, 1924, 161-218.
- Kruk 1973 – J. Kruk: Studia osadnicze nad neolitem wyżyn lessowych. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973, 267 s.

- Kujovský 2004* – R. Kujovský: Sídlisko lužickej kultúry v Trenčíne a počiatky lužickej kultúry na Slovensku. In: J. Bátora/V. Furmánek/L. Veliačik (Hrsg.): Einflüsse und Kontakte alteuropäischer Kulturen. Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag. Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes VI. Nitra 2004, 359-370.
- Kujovský 2015* – R. Kujovský: Lužický kultúrny komplex. In: V. Furmánek/J. Bátora/O. Ožďáni/V. Mitáš/R. Kujovský/J. Vladár (eds.): Staré Slovensko 4. Doba bronzová. Archaeologica Slovaca Monographiae. Nitra 2015, 174-184.
- Mirošayová 1977* – E. Mirošayová: Osídlenie lužickej kultúry na severnom Slovensku v želenej dobe. Nepublikovaná dizertačná práca. Archeologický ústav SAV. Nitra 1977.
- Niesłowska-Wędzka 1974* – A. Niesłowska-Wędzka: Początki i rozwój grodów kultury łużyckiej. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1974, 235 s.
- Niesłowska-Wędzka 1989* – A. Niesłowska-Wędzka: Procesy urbanizacyjne w kulturze łużyckiej w świetle oddziaływań kultur południowych. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1989, 163 s.
- Novotná 1994* – M. Novotná: Svedectvá predkov. Martin 1994, 128 s.
- Paulík 1993* – J. Paulík: Bronzom kované dejiny. Bratislava 1993, 190 s.
- Pavúk/Romsauer/Veliačik 1996* – J. Pavúk/P. Romsauer/L. Veliačik: Veränderung von Siedlungsarealen als mögliche Folge klimatischer Schwankungen in der Westslowakei. In: Möglichkeiten und Perspektiven der West-Ost-Zusammenarbeit auf dem Gebiet der Wissenschaft mit dem Schwerpunkt auf der Umwelt und Gesundheit. Bratislava 1996, 116-135.
- Petrovský-Šichman 1958* – A. Petrovský-Šichman: Žilinský kraj v praveku. In: V. Kristenová (ed.): Vlastivedný sborník Žilinskeho kraja 1. Žilina 1958, 5-32.
- Pivovarová 1965* – Z. Pivovarová: K problematike mohyl v lužickej kultúre na Slovensku. Slovenská archeológia 13/2, 1965, 107-162.
- Plesl 1987* – E. Plesl (ed.): Urnenfelderkulturen Mitteleuropas. Symposium Liblice 21.-25. 10. 1985. Praha 1987.
- Romsauer/Veliačik 1987* – P. Romsauer/L. Veliačik: Entwicklung und Beziehung der Lausitzer und mitteldonauländischen Urnenfelder in der Westslowakei. In: E. Plesl (ed.): Urnenfelderkulturen Mitteleuropas. Symposium Liblice 21.-25. 10. 1985. Praha, 1987, 295-304.
- Romsauer/Veliačik 1998* – P. Romsauer/L. Veliačik: Umweltanteil an der Siedlungsstrukturgestaltung während der Urnenfelder- und Hallstatzeit in der Westslowakei. Przegląd Archeologiczny 46, 1998, 59-78.
- Stegmann-Rajtár 2004* – S. Stegmann-Rajtár: Die slowakischen Ausgrabungen auf der befestigten Höhensiedlung Štitáre-Žibrica (Kr. Nitra). In: O. Chvojka (ed.): Popelnicová pole in doba halštatská. Príspevky z VIII. konference, 22. – 24. 9. 2004. České Budejovice 2004, 503-518.
- Točík/Vladár 1969* – A. Točík/J. Vladár: Zur Problematik der Anfänge der Lausitzer Kultur in der Slowakei. In: W. Coblenz (ed.): Beiträge zur Lausitzer Kultur. Berlin 1969, 295-304.
- Točík/Vladár 1971* – A. Točík/J. Vladár: Prehľad bádania v problematike vývoja Slovenska v dobe bronzovej. Slovenská archeológia 19/2, 1971, 365-422.
- Uhlár 1961* – V. Uhlár: Mních pri Ružomberku v praveku a včasnej dobe dejinnej. Študijné Zvesti AÚ SAV 4, 1961, 139-179.
- Veliačik 1983a* – L. Veliačik: Die Lausitzer Kultur in der Slowakei. Studia Archaeologica Slovaca Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Slovacae II. Nitra 1983, 260 s.
- Veliačik 1983b* – L. Veliačik: Hradiská lužickej kultúry na Slovensku. Archeologické Rozhlehy 35, 1983, 14-24.
- Veliačik 1989* – L. Veliačik: Vergleich der befestigten Siedlungen in der älteren und späten Bronzezeit in der Slowakei aus der Sicht ihrer Genese und Funktion. In: B. Gediga (ed.): Studia na grodami epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie śródziemnomorskiej. Wrocław 1989, 59-72.

- Veliačik 1991 – L. Veliačik: Beitrag des Gräberfeldes in Diviaky nad Nitricou zur Chronologie der Denkmäler der Lausitzer Kultur in der Slowakei. Slovenská archeológia 39/1-2, 1991, 143-214.
- Veliačik 1994 – L. Veliačik: Význam hradísk v štruktúre sídlisk neskorej doby bronzovej. Pamiatky a múzeá 4, 1994, 13-17.
- Veliačik 2000 – L. Veliačik: Osídlenie kultúr stredodunajských a lužických popolnicových polí na západnom Slovensku. Nepublikovaná dizertácia na získanie vedeckej hodnosti doktora historických vied. AÚ SAV Nitra, 2000.
- Veliačik 2004 – L. Veliačik: Nové poznatky ku štruktúre hradísk lužickej kultúry na severnom Slovensku. Študijné Zvesti AÚ SAV 36, 2004, 57-72.
- Veliačik/Romsauer 1994 – L. Veliačik/P. Romsauer: Vývoj a vzťah osídlenia lužických a stredodunajských popolnicových polí na Západnom Slovensku. I. Katalog. Nitra 1994, 276 s.
- Veliačik/Romsauer 1998 – L. Veliačik/P. Romsauer: Výsledky výskumu hradiska lužickej kultúry v Zemianskom Podhradí (predbežná správa). Slovenská archeológia 46/2, 1998, 225-251.
- Wells 1984 – P. Wells: Farms, villages and cities. Commerce and urban origins in late prehistoric Europe. Ithaca & London 1984, 270 p.
- Wiedermann 1995 – E. Wiedermann: Jaskynné náleziská a adaptácia pravekého osídlenia na klimatické zmeny v povodí strednej a hornej Nitry. Studia Historica Nitrensis 4, 1995, 55-63.
- Wiedermann 1996 – E. Wiedermann: Osídlenie strednej a hornej Nitry od neolitu po dobu rímsku vo vzťahu k prírodným podmienkam I, II-katalog, III. Doktorská disertácia. AÚ SAV Nitra, Nitra 1996.
- Wiedermann 2000 – E. Wiedermann: Archeológia a synergické polia krajiny. Acta Nitrensis 3, 2000, 51-69.
- Wiedermann 2001a – E. Wiedermann: Modellierung des prähistorischen Landschaftsraumes. Acta Nitrensis 4, 2001, 315-332.
- Wiedermann 2001b – E. Wiedermann: Paleokolégia Ponitria v archeologických prameňoch. Studia Historica Nitrensis 9, 2001, 11-53.
- Wiedermann 2003 – E. Wiedermann: Archeoenvironmentálne štúdie prehistorickej krajiny. Nitra 2003, 138 p.
- Žebrák 1990 – P. Žebrák: Podíl činnosti člověka v minulosti na změně životního prostředí Sitna. Současný stav výzkumu. Študijné Zvesti AÚ SAV 26, 1990, 87-97.
- Žilincová 2010 – L. Žilincová: Pohrebiská lužickej kultúry v Jasenici a Sedmerovci. Študijné Zvesti AÚ SAV 48, 2010, 141-214.

RESUMÉ

State of research on the issue of the settlement studies of the Lusatian Culture in Slovakia

Analysis of theoretical approaches in studies dealing with the Lusatian Culture settlements showed that they were strongly affected by various concepts and the degree of development of individual national archaeological schools, infrastructure and material conditions of archaeological institutions, and last but not least by the number and quality of the field research. If we observe the development of research efforts in neighbouring countries such as the Czech Republic or Poland, we can establish in general that the learning about the development and organization of the cultural landscape of the Lusatian Culture has appeared in specialized literature in these countries with older and more developed tradition of scientific archaeology much earlier than in Slovakia (e.g. Filip 1936-1937; Kostrzewski 1924). We can divide the development of Slovak archaeological research from the time perspective to two basic periods: before the World War II and after it. The first period symbolizes rather the antiquarian approach to archaeological artefacts with gradual transition to scientific systematic nature. This transition can be seen in works of J. Eisner (1933), Š. Janšák (1928; 1929; 1930) and /280/

V. Budinský-Krička (1947, 77-87, map VII). These scientists have provided the first comprehensive view of the Lusatian Culture research (V. Budinský-Krička, J. Eisner), as well as the first topographic survey of hill-forts of this culture (Š. Janšák).

The then scientific institutions in Slovakia were complexly reorganized after the World War II; and it concerned also archaeological research. The Institute of Archaeology, previously located in Bystrica in the Martin district, was moved in 1953 to Nitra and integrated to the system of the then forming Slovak Academy of Sciences. Professionalization of archaeology brought with it also the intensity of field activities, what resulted in larger number of discovered and researched sites, including localities of the Lusatian Culture. The period of post-war reorganization of the Slovak archaeology saw also the establishment of numerous regional archaeological institutions (museums and institutes for the protection of cultural monuments), what consequently caused an increased intensity of researching at regional and local level and creation of regional cultural-historical systems and models of development of individual archaeological cultures (e.g. Čaplovic 1963; 1987; Petrovský-Šichman 1958; Uhlár 1961). These regional studies of the Lusatian Culture already contain some elements of the settlement archaeology, the majority of these studies was, however, nonetheless based primarily on the concept of traditional typological studies, which understood the space more as the area where the culture was spread, area of its direct influence and distribution of artefacts. The description of natural environment and its characteristics was so to speak a "mandatory" part of introductory chapters, but despite that it did not have larger significance in analyses of artefacts and cultural development.

More significant changes appeared in the middle of the seventies, probably under the influence of British spatial archaeology and post-war German settlement archaeology (*Siedlungsarchäologie*). It was especially opinions about the formation of cultural landscape or prehistoric societies and its impact on the organization of their living space that changed. In order to better understand the meaning of processes applicable also for knowing the Lusatian cultural landscape, great emphasis was placed on formalised analytical procedures and statistical methods used for determination of repeating regularities in settlement patterns. Such theoretical starting points were used as bases for attempts to reconstruct the social-economic development, mutual spatial relationships at various levels and determination of the degree of influence of natural and environmental characteristics of the given space. Main works from this period devoted to the Lusatian Culture settlement come from archaeologists A. Niesiołowska-Wędzka (1974; 1989) and E. Mirošayová (1977).

Understanding the development of the Lusatian Culture was in the research period of eighties and nineties largely contributed to by L. Veliačik, who devoted almost all his more than thirty-year long career to researching it. He as the first one complexly typologically and chronologically reclassified in detail the previously known material remains from sites of the whole ecumene of the Lusatian Culture in Slovakia (especially ceramics and bronze findings) in numerous publications and articles. He defined on the grounds of acquired results the material content of individual chronological stages, which he also classified in time more exactly and synchronized with then valid chronological systems of Urnfield Cultures in the Central Europe (Veliačik 1983a; 1991; 2000). It should be noted here that Veliačik's periodization is still current and valid, especially for the Late Bronze Age period of the Lusatian Culture. Since it was published (Veliačik 1983a)¹⁷, almost every study dealing with analyses of material remains has been based on it (see for instance Horňák 2005; Hrubec/Kujovský 1994; Žilincová 2010).

L. Veliačik was also researching the issue of development of the Lusatian Culture settlement, namely in three topical units: *classification and definition of hill-forts* (Furmánek/Romsauer/Veliačik 1982; Veliačik 1983b; 1989; 1994; 2004; Veliačik/Romsauer 1998), *archaeological*

¹⁷ The said chronological division of the Lusatian Culture represents only part of research Veliačik dealt with when writing his dissertation thesis, which was published in whole in 1983.

topography and analyses of the relationship between settlement and natural conditions (Pavúk/Romsauer/Veliačik 1996; Veliačik 2000, 400-405) and development and relationship of settlement of Lusatian and Central Danube Urnfield Cultures (Romsauer/Veliačik 1987; 1999; Veliačik 2000, 393-405; Veliačik/Romsauer 1994). During the last fifteen years, more and more scientific workers deal with the archaeological topography and analyses of relationship between the settlement and natural conditions due to the trend from the beginning of the eighties (see literature quoted above), both at the meso-regional and micro-regional level. In contrast to the previous period, when the regional unit was understood only in the sense of administrative regionalization, scientists this time took into account in definition natural borders or common environmental denominators. These can be seen in works of already mentioned L. Veliačik (2000, 400-405; Pavúk/Romsauer/Veliačik 1996), J. Katkinová (1994) as well as E. Wiedermann (1995; 1996; 2000; 2001a; 2001b; 2003).

The last decade is represented by studies dealing with analyses of dynamics and concepts of the cultural landscape of the Lusatian Culture by means of GIS software tools (e.g. Horňák 2009; Horňák/Stegmann-Rajtár 2008).

It can be established in way of conclusion that studies dealing with analyses of the settlement structure and dynamics of the cultural landscape of the Lusatian Culture corresponded with contemporary theoretical and conceptual approaches of the 20th and 21st century, from the antiquarian to post-processual one. We assume that newly revealed sites in combination with progressive digital technologies of remote survey will bring more complex knowledge of the distribution of the Lusatian Culture sites.

Translated by Ivana Krekaňová

Dr. Milan Horňák
VIA MAGNA s.r.o.
Nábrežná 2, 038 61 Vrútky, Slovenská republika
hornak.milan@gmail.com